

RAZOTKRIVANJE TAJNE RIMSKIH SPOLIJA IZ STUDENACA

Autor: Mate Puljak

Rujan 2025.

Oskudni “ostaci ostataka” kasnoantičke arhitekture dokazuju da je na Studencima bilo nekakvo manje rimsko naselje. Prema pričama, legendama i sl. čini se da ne možemo tvrditi kako se radi o romaniziranom domicilnom stanovništvu već o doista jednoj posebnoj, rekao bih, drugačijoj priči. Prema pamćenju starijih mještana, mnogo arheološkog blaga je odneseno s Male gradine. Rad se fokusira na rimske ulomke koje je struka krivo protumačila.

Studenci su bili na raskrsnici pred antičkih i antičkih puteva. U vremenu koje je prethodilo dolasku Rima na ove prostore radilo se o velikom ilirskom gradu nepoznata imena koji se prostirao na Maloj i Velikoj Gradini te u njihovom podnožju s južne i sjeverne strane, što sam i dokazao sondiranjem po okolnim njivama sa svih strana gradine. Grobovi, koji su stručno istraženi po okolnim gomilama, pričaju priču o kasnoj bronci, ranom i kasnom željeznom dobu. Njima se svojedobno kvalitetno pozabavio Ivo Marović. Najpoznatiji prapovijesni nalaz su lučne fibule s diskoidnim ispupčenjem

na luku, karakteristične za Delmate. Postoje priče i legende koje ostatke rimskog naselja u Studencima vežu za Malu gradinu, ili kako je još zovu, Bilića gradinu. Smatra se da je naselje stajalo oko Bilića kuća gdje je u tursko vrijeme bio podignut visoki obzid oko sklopa objekata tj. dvora. U narodu se taj dio danas zove Avlija. Naravno, obzida više nema. Obilaskom terena u podnožju gradine i sondiranjem u nekoliko navrata nisam našao dokaze koji bi potvrdili da je rimsko naselje na samoj gradini bilo veliko. Čak ni oranice niti suhozidi ne idu tome u prilog. Nešto bi ostalo, nekakav trag, više keramike i vacadi. Ono što mislim da se može dokazati je postojanje jedinstvenog stambenog kompleksa manjih gabarita sa centrom na južnoj padini Bilića gradine oko kuća Mirka Bilića-Joskića i Mate Bilića-Pinića, na spomenutom starom kompleksu kojega su Turci zatekli i prilagodili sebi i svojim životnim potrebama. I ovdje treba razbiti famu o Turcima graditeljima jednako kao i o Turcima rušiteljima. Ako ćemo vjerovati predajama rušili su uglavnom naše dične poturice. Koliko su Studenci bili važni za Osmanlije ukazuju mnogi sačuvani toponimi koji vuku korijen iz turskog jezika. Na Bilića gradini se radi o ostacima velikog kompleksa rimske vile rustike sa svim pratećim. Zaključujem da se u okolici sela Vranjići, nalazi groblje koje bi dalo odgovore na pitanje da li je u Studencima bilo veće rimsko naselje ili ovo što je očitije. Predaje ne spominju nikakvo naselje nego ljetnikovac cara Valentijana III. Smatram da opet treba poslušati stari narod. Velikog naselja nije bilo, barem ne rimskog. No, bilo je ilirsko, domorodačko...gore na platoima Velike gradine. Koncentracija dokaza iz kasne antike nalazi se u luku od Bilića do Vranjića. Samim time što je priča manja, očekivani arheološki nalazi trebali bi bili spektakularni. U konstrukciju se uključuje i legenda o ilirskom gradu Sombolu kojega je često posjećivao neki car. Žrtvenik posvećen Jupiteru pronašao je Martin Raškopoljac, 20 m južno od kuće Mate Bilića-Pinića. O tome je pisao Zvonimir Bilić u članku : "Neistražene studenačke gomile". Autor navodi da je žrtvenik nestao krajem 60-ih godina iz dvorišta kuće u koju je ranije bio prenesen. Navodno ga je Stipan Bilić predao u muzej. Dalje mu se gubi svaki trag. U razgovoru sa Zvonimirom Bilićem koji je najzaslužniji za iznošenje mnogih zanimljivosti o povijesti Studenaca na vidjelo, nisam saznao da li on sumnja u koga se žrtvenik nalazi, međutim, iz spomenutog članka, Imotska krajina, 8.travnja 1989.,str.8., da se zaključiti kako autor ipak ima neka saznanja ili barem opravdanu sumnju kada kaže, citiram; "Vjerujem da ga je uzeo neki arheolog amater." Te se riječi mogu odnositi samo na pok. Josipa Bepa Britvića koji je istraživao Studence jer je prerano govoriti o Marijanu Lozi koji je napravio jedinu fotografiju žrtvenika i sam ga kasnije tražio. Potragu za žrtvenikom sam nastavio tim tragom u rodnom gradu pok. Britvića, Sinju, obavijestivši kolege sa tog područja. U neposrednoj blizini Mirkove kuće, prilikom kopanja rupe za rasvjetni stup, pronađen je zlatni novac cara Valentinijana III. Novac je pronašla Mirkova supruga Mila. Ante Jurčević- Kulje, mudar starac koji zna mnogo podataka o Rimu i kojeg sam imao čast i priliku upoznati obilazeći Studence sa gosp. Zvonimirom, čuva, između ostalih, dva posebno važna novčića. Jedan je iz vladavine Germanika a drugi još stariji. Njega je teško identificirati ali se radi o rimskom republikanskom novcu. Opet napominjem, na području Imotskog polja pronađeno je dosta grčkog, numidijskog

i rimskog novca iz doba republike i carstva! Prema mojim informacijama radi se o velikoj privatnoj zbirci.

Ono što intrigira jest postojanje sjećanja da se prilikom kopanja temelja jedne kuće na Bilića gradini naišlo na prave sobe s mozaicima. Stručne osobe koje su tada izašle na teren spominjale su “carski pečat”. U kojem kontekstu, svjedoci se ne sjećaju. Sve je zatrpano, radovi su prekinuti a ljudima je savjetovano da tu ne grade jer nije sigurno. Zašto nije bilo sigurno nije jasno. Moguće da se radi o podzemnim prostorijama i prolazima iz legendi. Pregledom starih kuća izvana i iznutra utvrdio sam postojanje kasnoantičkih vacada koje su pretežno klesane od pločastog kamena. Na mnogim dovratnicima i nadvratnicima vide se ostaci nekadašnjih ulomaka kamena koji je bio prirodne žućkaste i crvenkaste boje. Na Bilića gradini su čak i svinjci, odnosno kokošinjci bili sagrađeni od rimskih vacada. Svaki kamen ugrađen u današnje kamene kuće priča svoju “štoriju”, kako mi reče jedan od mještana ali nažalost, nema tko da ju sluša.

Legende o Atili, Valentinijanu III., zakopanom zlatu i svemu ostalom upravo upućuju kako se ne radi o klasičnom naselju. Monumentalni ostaci ulomaka, kao i oni što su ukradeni, odneseni, pričaju priču o bogatstvu i luksuzu. Ono što je meni jasno jest da u isto vrijeme na Maloj gradini postoji rimska infrastruktura dok se na Velikoj gradini, koja je samo produžetak Male gradine, jedno tijelo, otok... nalazi domorodačko naselje. I to je ono što me osobno zbunjuje i što u cijeloj priči dodatno intrigira.

Smatram da na Studencima, kao što sam već rekao, nije bilo velikog rimskog naselja kao što to smatraju pojedinci iz struke. Naravno, ne može se, zbog same pozicije gradine, isključiti postojanje vojne infrastrukture koja bi bila u službi nadgledanja puteva, odmorišta i sl., ali je Studenačka priča mnogo važnija. Ne bih se puno odmicao od usmenih narodnih predaja o caru Valentinijanu.

Postavlja se pitanje je li car ili netko iz njegove obitelji, na neki dublji način, bio povezan sa Studencima. Ako jest, očekuje nas nalaz grobnice koja će biti kruna cijele ove priče.

PREDAJA O ZLATNOM TKALAČKOM STANU

„U grad na Gradini doša' niki car. Iz Rima ga je dopratila cila svita. Svi su oni došli na kočijaman priko Subašića 'ana. U jednin je kolin bijo samo kočijaš i zlatni tkalački stan. Vukla su ga četiri konja. Car je doša na odmor. Dok se odmara' na lipoj studenačkoj ariji, tkalje su mu tkale a vezilje vezle carsko ruvo. Sam Bog zna doklen bi se car odmara' da ga ne napade „bič Božji“. Kad su caru javili da će „Bič Božji“ brzo prodrīt' do grada, on naredi slugama da zlatni stan sakriju, a on, tkalje, vezilje i cila pratnja pobigoše nazad u Rim. Kad je „Bič Božji“ osvojio grad nije naša' cara. Od ljutine je grad zapalio, a sve njegove stanovnike poubija'. Ostala je živa samo jedna žena koja se skrila u pećinu. Nije bilo žive duše, kazivala su stara čeljad, koja nije kopala po gradini. Kopali su i po onoj najvišoj gromili ali zlatni stan nisu našli. Kažu niki da je u pećini kojoj je otvor napogled Jurčevića, a di se bila sakrila ona žena. Pećina je uska i dugačka. U nju more uć' čovjek samo sprida u 'odnik a kamere su jon u srid brda. Provali su ljudi u nju pušćat mačku i zazidat jon ulaz. Zna li di je mačka izašla? S druge strane Velike Gradine, kroz Turkešev kut od kamina. I danas je zlatni tkalački stan u pećini. Za tija vrmena čuje se kako ona žena na njemu tkaje. A tkać će dok je „svita i vika“.

Predaju zapisao, 1985.god. Zvonimir Bilić a kazivala Marija Bilić-Vranić

U prvoj rečenici narodne predaje saznajemo da je postojao grad na Gradini kojega posjećuje neki car. Iza toga je odmah jasno da je riječ o rimskom caru. No, postavlja se pitanje kojem? Očigledno je, ako uzmemo stanje na terenu da je „grad“ bio domorodački tj. Ilirski. Zanimljivo je da povorka dolazi u Studence preko Subašića Hana, dakle iz smjera Vinice. Postavlja se pitanje zašto od gore? Je li je car stizao trasom iz Narone preko Posušja? Nadalje, imamo izvješće da su četiri konja vukla kočiju sa zlatnim tkalačkim stanom. Je li u broju 4 skrivena simbolika? Car stiže na odmor, dakle za očekivati je da pronađeni ulomci kasnoantičkih prikaza na Maloj gradini, preko koje se dolazi na Veliku, pripadaju carskoj vili, ljetnikovcu i sl. Pregledom terena i kuća, pronašao sam još ulomaka koji do sada nisu zabilježeni. Tu je nađen i spomenik tj. žrtvenik Jupiteru kojemu se davno izgubio svaki trag. O njemu i sadržaju koji je uklesan na nj, napisati ću nešto malo kasnije. Car se, dakle, namjeravao zadržati dosta vremena, no idilični boravak u svojevrsnom „locum refrigerii“ prekida vijest o prodoru „Biča Božjeg“ i tu postaje jasno da se radi o Atili. Za vrijeme Atilinih prodora na Ilirik oko 441. car je bio Valentinijan III. Zlatni novac koji je pronađen na Gradini pripada istom caru i objavljen je u monografiji o Studencima tako da je ovu predaju moguće argumentirano potvrditi kao istinitu. Nadalje, car naređuje skrivanje zlatnog stana a prema jednoj drugoj predaji i ostalog zlata u pećinu čiji se otvor nalazi na sjeveroistočnoj padini gradine. Ustvari, ulaz je zbog nepristupačnosti, veličine pećine i težine stana, ako pretpostavimo da je postojao, morao biti na samoj gradini. Upravo najstarije studenačke predaje kažu kako je Gradina puna prolaza i špilja. Car zatim bježi natrag u Rim. Ovdje natrag znači istim putem kojim je i došao. Atila dolazi, ne nalazi cara i pali grad na Gradini. Dakle, saznajemo da je isti vjerojatno bio sagrađen od drveta. Nema izvješća je li u podnožju gradine bilo kuća tj. baraka. Vjerujem da jest.

Trebalo bi sondirati nebi li se našao paljevinski sloj. Nakon krvavog pohoda, u kojemu nije ostavio preživjelih, Atila nastavlja dalje, s mi imamo preživjelog svjedoka, ženu, domorotkinju koja se spašava sklanjanjem u pećinu. Legenda završava spomenom da žena neprestano tka i tkat će dok je „svita i vika“. Zašto je neumorna? Što tka? Da nije možda carsko ruho? Zašto se navodi dok je „svita i vika“? Čeka li ona cara Valentinijana dok joj prolaze godine ili slika poručuje da više nikada neće doći do obnove onog istog Rima koji je izvršio genocid i kulturocid nad Ilirima?

Je li, s druge strane, moguće da je žena ustvari razlog carskog dolaska na Studence. Studenci su lijepi ali je ljepša ljubav. Možda ju je skrio skupa sa stanom i obećao se vratiti! Je li stan bio zalog da mu vjeruje, jer, ako je drugačije, zašto nije preživio neki muškarac? Kao što bi moj djed rekao: „Tkale su samo žene!“ To je bio isključivo ženski posao. Žene su te koje su sačuvale stare ilirske ukrase i šare jednako kao i Ilirske gene. Slavne Ilirke koje su rađale „brez po muke“. Postoji li u cijeloj priči astro-teološka slika? No, ono najbitnije, tko je još preživio? Čini se da imamo još jednog prenosioca predaje jer je sudbina žene vezana isključivo uz pećinu i stan. Možda je, zatvorena unutra, ustvari bila osuđena da umre za tkalačkim stanom jer nije mogla izaći vani? Tkajući dok je „svita i vika“ može označavati i njen kostur za tkalačkim stanom, jednako kao i zapečaćenu sobu tj. zapečaćenu sudbinu na kraju krajeva. Mnogo je pitanja a malo tko više vjeruje u predaje. No ova je doista izvanredna. Legenda navodi i da se sobe nalaze unutar brda. Dakle, negdje na opisanoj liniji Pećina – Turkeševa kuća na vrhu gradine treba tražiti kasnoantičku infrastrukturu, ili eventualni ulaz u kompleks prirodnih pećina. S obzirom da na jugoistoku Gradine imamo tragove klesanja i proširivanja rupe za prolaz kroz prirodni kameni masiv od konglomerata, za očekivati je slične intervencije i drugdje na gradini. Ovdje je nužno spomenuti i ne tako davnu priču koja se odigrala 60.-ih ili 70-ih godina prošloga stoljeća prilikom iskapanja temelja jedne kuće na Maloj gradini. Pričalo se da su lokalni ljudi naišli na ulaz u pravu sobu i da su vidjeli mozaike. No, ono što kod te priče intrigira jest da su službena lica, koja su bila pozvana, spominjala pronalazak „carskog pečata“. Nije jasno u kojem kontekstu. Je li pronađen zapečaćen grob ili se to odnosilo na možebitni prikaz carske slike s natpisom, bilo u kamenu ili na mozaiku? Možda je ipak na Maloj gradini stajala carska palača Valentinijana III. Ako je riječ o zapečaćenom grobu, unutra je veoma važna osoba, car, supruga ili careva majka koja je u njegovoj mladosti bila regentica. Nadasve, mistično je i to prolaženje mačke kroz brdo, golica maštu i navodi na pomisao da je na svom putu mogla proći pokraj nečeg izvanrednog. Kod nekih je mještana, koliko sam primijetio, došlo do zamjene motiva pa je prolaz mačke kroz brdo postao glavni motiv dok se tkalački stan spominje u sekundarnom kontekstu. Nikada ne odbacujem predaje, pogotovo kada se ovako poklope sa stanjem na terenu. U usmenim narodnim predajama je sve zapisano. U njima smo potomci „Starog naroda“. Taj narod su Iliri. Stoga je ova predaja dragulj Studenaca, još jedan dokaz da narod pamti povijest i da nije došao u 7.st. O njoj treba još mnogo razmišljati, kao što sam naveo, upravo zbog moguće simboličke povezanosti s astronomijom. Moram naglasiti da sam ovih dana, proučavajući građu o Atili, naišao na spominjanje „pasoglavih“ o kojima sam već pisao u člancima. Iako mi je jedan naš stručnjak rekao kako može biti

riječ o Keltima, izgleda da se ipak radi o Hunima. Nosili su pseće ili vučje kože preko glave koje su padale na leđa, zbog toga ih u narodnim predajama nazivaju; psoglavi, pasoglavi, vukodlaci... Dakle, Atilini krvožednici koji su prouzročili predajno razaranje i paljenje Imotske krajine od Cetine do Klobuka.

O MALOJ GRADINI

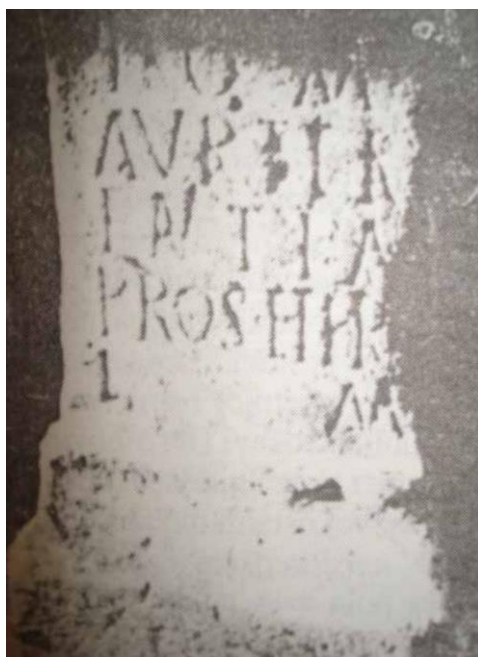
Malu gradinu čini relativno ravan plato dimenzija cca 120 m * 60 m koji se u narodu još zove i Bilića gradina. Orijentirana je u smjeru istok-zapad a bedemi ogromnih dimenzija su joj na istoku i zapadu. Istočni je bedem dug cca 120 m, na mjestima je širok i više od 20 m sa visinom oko 5 m. Zapadni bedem je dug oko 40 m, širok cca 20 m, visok 5 m i ne zatvara cijelu zapadnu stranu. Moguće da je na tom mjestu bio ulaz iako nema dokaza koji bi potvrdili postojanje palisade. Može se nagađati u tom smjeru jer širina nasipa nagovještava kulu osmatračnicu.

Prilikom sondiranja s pok. Lozom na Maloj gradini (pogotovo u blizini njenih bedema), potvrdili smo postojanje obilne keramike koju možemo datirati između 8. i 4. st. pr. K. Vrhunac gradine je 6. st. pr. K., početak gradnje odnosno naseljavanja je 8. st. pr. K. Iako je Lozo držao kako nema dovoljno dokaza da Velika gradina koegzistira u isto vrijeme kad i Mala gradina, jer keramika V. gradine priča jednu noviju priču koja se intenzivno odvijala između 4. i 1. st. pr. K., smatram da je manjak starije keramike na V.G. uvjetovan isključivo reljefom terena. Riječ je o kamenitom terenu koji je imao veoma malo zemlje na površini. Stoga, i zbog očigledno novijeg kozmetičkog zahvata (niveliranje) na donjem nižem platou V. Gradine, svi tragovi koji su se mogli povezati s razdobljem između 9. i 4. st. pr. K. su uglavnom nestali. Naivno je pomišljati da Mala i Velika Gradina zajedno nisu činili jedan ogroman urbanističko obrambeni kompleks kroz sve epohe. Ne mogu se promatrati odvojeno jer se ne radi o dvije klasične gradine na koje smo navikli nego o prirodnom grebenu koji je povezan na nekoliko nivoa. U naravi je riječ o jednoj cjelini koja je markirana s dva imena. O M.G. postoje legende koje ukazuju da je tu bio ljetnikovac cara Valentinijana III. Pronalazilo se dosta kasnoantičke keramike, ulomaka stela, rimskog novca pa i jedan žrtvenik. Pločasti kamen ugrađen u stambene objekte na Maloj gradini potječe s kasnoantičke infrastrukture kao i ulomci ugrađeni u nadvratnike i dovratnike. Nedavnim obilaskom pronašao sam ulomke koje, za razliku od dva spominjana (jedan građen u obližnju kuću a drugi se čuva u franjevačkom muzeju- Imotski) nitko ne spominje. Riječ je o ulomku stele, dovratnicima i nadvratnicima crvenkaste i žućkaste boje te posebno velikim nadvratnicima čiji su natpisi i figure uklonjeni u novije vrijeme. Sumnju sam izrazio prijatelju Zvonku Babiću koji se raspitao kod starijih mještana i potvrdio moje navode. Stari je narod porazbijao njima nerazumljive simbole kako nitko nebi svrtao pozornost na Malu gradinu, kopao i sl. No, predaja je sačuvala sjećanja na mozaike i prave rimske sobe (kamare) dok se u novije vrijeme pričalo o dolasku istraživača početkom 70-ih koji su pronašli "carski pečat". Nije bilo jasno na šta se to odnosi ali sam kasnije uhvatio dobar trag. Postoje naznake da su arheolozi bivše Jugoslavije

pronašli nešto vrlo bitno prilikom iskapanja temelja jedne kuće i da je to zatrpano. Planirana iskapanja u vrijeme "Hrvatskog proljeća" i neposredno nakon njega nikada nisu zaživjela. Mjesto je jednostavno zaboravljeno. U Splitu su me uputili da odgovore potražim u Sarajevu.

Da se osvrnem na treći poznati artefakt, žrtvenik Jupiteru pronađen na Maloj gradini. Jedinu poznatu fotografiju snimio je davnih godina pok. Marijan Lozo. O žrtveniku je pisao i gosp. Dražen Maršić. Članak je opširan ali manjkav. Žrtvenik se spominjao u "Vjesniku za arheologiju i historiju Dalmatinsku", u novinama "Imotska krajina", monografiji o Studencima i župnom listu Studenci. Odavno se vodi nestalim iako su mnogi pretpostavljali da se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu. Pok.

Lozo mi je pričao kako je trebao biti upućen dolje. Moja potraga za njim isključila je nekoliko smjerova. Ne postoji u nijednom muzeju, to je sasvim sigurno. Ostaje pretpostaviti da je i dalje u posjedu vlasnika kuće ispred koje je pronađen ili ga je otkupio gosp. Britvić. Žrtvenik koji je pronađen na Studencima doista ne odudara od sličnih pronađenih te vrste. Radi se o manjem vapnenačkom bloku. On je na krajevima ukrašen profilacijama između kojih se nalazi natpisno polje. Natpis je sastavljen u pet redaka jednostavnom i neuglednom kapitalom različite veličine. Teško je odrediti gdje su trokutići interpunkcije jer se radi o starom i veoma lošem tisku crno- bijele fotografije.

I O M

AVR TIR

INTIA

PROS ET PR

L M

“Stručni” prijevod natpisa sa žrtvenika Jupiteru iz Studenaca:

“Jupiteru najboljemu (najvećemu)

Aurelija Tirintija

Za sebe i svoje (postavila je, posvetila)

S veseljem po zasluži (zasluženome)”

Žrtvenik je, prema meni, lokalne produkcije, druga polovica 2.st. Izvorno je bio obojan, pok. Lozo mi je pričao o mikro tragovima crvene boje u uklesanim slovima. Mislim da je boja bila izvorna. Stajao je u zatvorenom prostoru, kući ili pećini. Potraga za žrtvenikom i dalje intenzivno traje. Legenda o Valentinijanu je življa nego ikada. U sklopu kuća koje su u tursko vrijeme bile ograđene visokim bedemom (Avlija) krije se tajna Studenaca.

O VELIKOJ GRADINI

Na Veliku gradinu se dolazi cestom koja vodi preko uzvišenog platoa spomenute Male Gradine. Zajedno čine jedinstven “otok” u pitomom krajobrazu. Najviša kota je 760 m nadmorske visine. Nedostaje samo voda koje je na površini nekada bilo u izobilju. Kada se automobilom uspinjete na naseljenu Malu gradinu, na zelenoj zaravni se možete parkirati i uputiti pješice na Veliku gradinu. Čim krenete pješaćiti shvatite koliko je ona doista velika. Od prvog bedema na zapadu do istočnog bedema ima oko 600 metara. Prosječna širina je oko 200 metara. Sam vršni plato nalazi se u gabaritima 200 m x 200 m. Doista imponantna veličina. Bedem je dijelom stajao i sa sjeverne strane dok sa južne nije bio potreban zbog prirodne litice. Međutim, na samome platou postoji nekoliko dodatnih bedema koji su imali obrambenu svrhu. S jugoistoka gradine nalazi se veoma važna strateška točka, prošireni uklesani prolaz kroz prirodnu stijenu od konglomerata koja je bila svojevrsni tajni hodnik za ulazak i bijeg. Širina istočnog nasipa koji se pruža u pravcu sjever-jug iznosi oko 15 metara. Na sjeveroistoku bedema ostaci su kule pravokutnog oblika. Od nje se bedem nastavlja prema zapadu.

Tu je širina nasipa do 30 m. Širine sjevernog i zapadnog bedema su od 5-10m. Istočni bedem prati ravan i niveliran prostor širine 8 metara na kojemu je, prema nalazima „lijepa“ bila smještena veća stambena infrastruktura. Tu bi valjalo kopati u dubinu jer je očekivani kulturni sloj dublji nego igdje na gradini. Prilikom obilaska gradine na nekoliko sam mjesta pronašao željezno dobnu keramiku i žbuku iz istog vremenskog razdoblja. U tragovima ima i gareži od požara. Uz tipičnu ilirsku nađe se i uvozne keramike., 350.-300.g.pr.K. i pripadaju grčkoj kulturi. Ostali nalazi mogu se datirati od kasne bronce do kasne antike. U tragovima se nađe i keramike rane i srednje bronce. Vrhunac naselja treba tražiti između 4.i 1.st.pr.K. U kasnoj antici tu nije stajalo naselje ali nije isključena osmatračnica. Naselje iz tog vremena formirano je na platou Male gradine i vjerojatno je služilo, ako uzmemo u obzir predaje, kao carsko odmorište, ljetnikovac i sl. Najlakši prilaz gradini bio je s istoka gdje je podignut najduži i najveći bedem s kulom. Iako je gradinu obilazio pok. Josip Bepo Britvić, arheolog amater, ne bih se složio s mnogim njegovim zapažanjima. Upravo stoga što je bilo najlakše ući preko Male gradine, odnosno sa zapada, smatram da je na tom mjestu ulaz ustvari bio svojevrsna Ahilova peta. Morao je biti ograničene upotrebe, a što se tiče ulaza za pješake treba se osvrnuti na točku gdje je uklesan prolaz kroz stijenu, dakle, na jugoistok. Nedvojbeno je da se radi o prolazu koji je služio i u strateške svrhe jer su se trupe uslijed opsade iz smjera Imotskog, tuda mogle neopaženo provući i spustiti u podnožje prateći litice prema istoku. Na taj su način s leđa mogli iznenaditi neprijatelja. Isto su mogli organizirati kada bi napad dolazio sa zapada. Gradina je bila dobro utvrđena cijelom svojom rubnom dužinom. Radilo se o velikom graditeljskom poduhvatu koji danas nije vidljiv. Legende koje mi je poklonio pok.Lozo, njih četiri, pričaju da su se za gradnju zidova gradine dovozili trupci iz Bosne od “drveta koje je sporo gorilo”. Ono što mene zanima u tim i takvim uvjetima jest da li je u to vrijeme utvrda imala živu vodu! Danas nisu vidljive nikakve cisterne, bunari niti išta drugo. Legende spominju tajne prolaze do podzemnog jezera, prirodne pećine koje su dodatno proširivane. Nažalost, gradina uopće nije istraжена da bi se moglo suvislo govoriti o navodima starih Studenčana, no očigledno je da se doista radilo o velikom i utvrđenom uporištu za koje sam davnih godina, dok nisam našao druge smjernice, smatrao kako se radi o glavnom gradu Delmata. Gdje nisu stajali prirodni ili zidani bedemi tu su bile podignute drvene ograde tzv. palisade. Sam prolaz kroz stijenu je imao svoje stražare. Oni su čuvali stražu na ulazu podno prirodno ukošene litice. Tu bi trebalo sondirati u potrazi za slojem koji bi dokazao da su se stražari grijali uz vatru. Takve dokaze nalazimo po svim osmatračnicama a najreprezentavniji su nadomak Sviba na brdu Šiljak, utvrdi Krivonos na Ričicama, Gracu Rastovac, Gradu Lokvičići i drugdje. Na svim tim mjestima s pok.Loza sam našao slojeve pepela i životinjskih kostiju koje su konzumirane. Kada govorimo o uklesanoj stijeni, teško da bi itko tuda krenuo u napad na gradinu. Onaj tko ne zna za prolaz i danas može obići gradinu a da ga ne ugleda. Kad sagledamo cijelu priču, jasno je da se kraj ove velike zajednice može povezati s vremenom ratova koji su se vodili između Ilira i Rimljana. Nema govora da ova gradina pada prije Batonova ustanka. Ostatke važne željeznodobne infrastrukture (vojne ili upravne) nalazimo u zapadnom podnožju najvišeg platoa

gradine. Jasno je da se radi o zgradama koje su imale posebnu namjenu. Pregledavajući narodne predaje sa Studenaca pronašao sam opet legendu o Marču kao prokletom mjesecu. Zašto su "Marčane bure" toliko omražene u našim predajama, teško je reći. No, definitivno ima veze sa "krajem Starog naroda". Starija, brončana priča, sinergira sa ostalim gradinama i gomilama u okruženju. Nalaženo je dosta artefakata od bronce po okolnim gomilama. Dok se najveće srednjobrončano naselje nalazilo na Velikoj gradini u Dobrinčima, najveće kasnobrončano je bilo na Studencima. Oskudna keramika iz rane i srednje bronce je zbilja jedna od enigmi jer je bilo za očekivati da se upravo u tom periodu na Gradini nalazilo veće naselje. Pogotovo u mirnoj srednjoj bronci. Očito je da postoji razlog manjka dokaza, da li uvjetovan klimom, kasnijim generacijama ili nečim drugim, teško je reći. Bez dubinskih arheoloških iskopavanja, ne može se točno potvrditi početak samog naseljavanja Gradine. Na njoj se nalazi mnoštvo rupa u kamenjima koje neki stručnjaci pripisuju palisadama. Radi se o kultnim posudama ili o običnim rupama u kojima su se gnječile sjemenke. Na Velikoj gradini imamo svih vrsta tih rupa (kult, palisada, sjeme). S Velike Gradine se vidi šire područje zapadnog dijela Imotske krajine i bitnog dijela Hercegovine kuda su ustvari prolazili putevi koje spominje Maršić. Veliko studenačko polje sa svojim izvorima bilo je preduvjet za stvaranje brojne i jake zajednice koja je funkcionirala u skladu s prirodom i njenim resursima. Ovdje je križanje najstarijih puteva koji prolaze kroz krajinu. Gradina je imala vizualnu komunikaciju sa većim i bitnijim gradinama na ovom prostoru: Vitrenik, Osoje, Visočica, Galića g., Perića g., Stražbenica, gradine na području Vinice i Posušja. Nema dvojbi, kao što sam već rekao, da je vrhunac delmatske zajednice bio između 4. i 1. st.pr.K. Pad gradine ne možemo povezati sa 156.g.pr.K., odnosno pohodom Nazike na Delminium kako to (neslužbeno) smatraju neki stručnjaci s kojima sam razgovarao. Gradina, sudeći prema keramici nastavlja egzistirati sve do Batonovog ustanka. Pok. Marijan Lozo, arheolog i stručnjak za prapovijest držao je da je Velika gradina jedan od čvrstih oppida koje spominje Publije Vatinije 45.g.pr.K. U potpunosti se slažem s tom konstatacijom.

SARKOFAG

Riječ je o jednom od četiri kutna ukrasna bloka gornjeg vijenca rimskog sarkofaga, od mene datiranog u 3./4. stoljeće, izrađenog u lokalnoj radionici provincije Dalmacije, sekundarno ugrađenog u kasniji zid kao spolij. Sarkofag je razbijen na licu mjesta, nije daleko transportiran. U blizini je morala postojati rimska nekropola ili nekakav mauzolej. Radi se o skupom sarkofagu, naručitelju visokog društvenog statusa, moguće i nekakva lokalna radionica, ali po salonitanskom uzoru. Iako bih prije rekao da je dopremljen iz radionica koje su opskrbljivale Salonu, moguće i Naronu.

Drugi ulomak predstavlja nešto fenomenalno. Radi se o ulomku arhitektonske plastike s motivom školjke (concha), najvjerojatnije niša / zabat / gornji dio stele ili edikule, rimsko-kasnoantički. U rimskoj i kasnoantičkoj plastici školjka znači sveti prostor, zaštitu, prijelaz, kasnije i uskrsnuće, odnosno novo rođenje. Zato se koristi iznad niša, iznad natpisa, iznad figure pokojnika, u ediculi grobnice.

Tri su opcije gdje se ovaj ulomak nalazio:

1. Gornji završetak grobničke niše. Školjka bi tako bila iznad ploče s natpisom ispod nje pokojnik, urna ili epitaf.
2. Druga opcija je završetak stele, međutim, po mom mišljenju velik je za stelu.
3. Dio mauzoleja , grobničke edicule, ili dekorativni element fasade mauzoleja je ono što je, po meni, najvjerojatnije.

Dakle, postoji realna mogućnost da su ulomci povezani kroz priču o mauzoleju i sarkofagu. Edicula je mala arhitektonska niša, mali hram, s dva stupa ili pilastra, s nišom u sredini ili „kućica“, često sepulkralne ili sakralne namjene, sastavljena od okvira i niše, a u rimskom kontekstu redovito korištena kao grobni spomenik, pri čemu motiv školjke (concha) označava sveti prostor i prijelaz u onostrano. Dakle, možemo službeno potvrditi kako smo rekogniscirali ulomak rimske arhitektonsko-sepulkralne plastike s motivom školjke (concha), vjerojatno u službi ukrasnih elemenata mauzoleja iz perioda 3./4. stoljeća, sekundarno upotrijebljenog kao spolij. Ova dva ulomka nisu isti objekt, ali pripadaju istom sepulkralnom prostoru. Ovo nije običan grob, nego organizirana kasnoantička nekropola višeg ranga. Kao što vidimo, struka iste naziva „građevinski ukrasi, ostaci rimskog naselja“.

Stil oba ulomka je još uvijek klasičan rimski, bez jasnih kršćanskih simbola, ali kompatibilan s ranim kršćanstvom i kasnom antikom, realne datacije od 3.–početka 5. stoljeća. To je točno vrijeme cara Valentinijana III. (425.–455.). Legenda nije dokaz, ali nije ni bezvrijedna. Ona govori tri važne stvari: na tom prostoru se pamti carska prisutnost, postojalo je carsko imanje / rezidencijalni kompleks, sačuvano je ime cara Valentinijana. U rimskoj praksi carski ljetnikovac je domus divina. Oko njega su upravitelji, visoki časnici, administracija njihove obitelji. Svi oni imaju grobove u blizini. Ono što možemo sa sigurnošću tvrditi jest da ovaj grob nije grob nikakvog cara niti je grob cara Valentinijana III. Carevi se ne pokapaju u provinciji, nema carskih simbola (porfir, monumentalni mauzolej), povijesni izvori znaju gdje car umire. Međutim, pričalo se da je pronađen carski pečat. Dakle, sad dolazimo do najvažnijeg dijela. Na temelju

luksuza sarkofaga, postojanja edicule, blizine carskog imanja, kasnoantičkog konteksta najvjerojatniji identitet pokojnika je VISOKI CARSKI DUŽNOSNIK. To je mogao biti: Upravitelj carskog imanja (domus divinae), visoki civilni dužnosnik provincije, viši vojni zapovjednik (comes / dux), član carske pratnje koji je trajno boravio ovdje. To su ljudi koji žive uz cara, koriste carsku rezidenciju, imaju pravo na reprezentativnu sahranu i druge beneficije.

ZAKLJUČAK

Na temelju ulomaka luksuznog rimskog sarkofaga i grobne edicule s motivom školjke, može se pretpostaviti postojanje kasnoantičke nekropole povezane s carskom domenom. Iako predaja spominje cara Valentinijana III., arheološki nalazi upućuju prije na grob visokog carskog dužnosnika ili člana administrativne elite, a ne samog cara. Na temelju luksuza sepulkralnih ulomaka i njihove povezanosti s carskom domenom, ne može se isključiti mogućnost da je u toj nekropoli bio pokopan član proširene carske obitelji ili osoba blisko povezana s carskim kućanstvom, iako za to ne postoje izravni epigrafski ili povijesni dokazi. Legenda o Attili i ženi u podzemlju simbolički odražava prisutnost i prestiž luksuzno pokopane žene iz šireg carskog kruga.

Zlatnik iz doba rimskoga cara
Valentinijana III. koji je
vladao od godine 425. do
455., iskovan u Carigradu. Na
licu je slika križa u lovorovu
vijencu; na naličju carevo
poprsje s plaštom i oklopom, s
bisernim dijamantom na glavi i
natpisom DN PLA
VALENTINIANUS PF AVG.
(Zlatnik je našla godine 1961.
Mila Bilić Joskić s Gradine
dok je kopala rupu za
električni stup.)

MALA I VELIKA GRADINA ČINE JEDAN OTOK U POLJU

PROLAZ ZA BIJEG S GRADINE I KULTNE RUPE- ŽRTVENICI

KUĆAR ZA SVINJE OD RIMSKIH VACADA

OSTACI RIMSKIH VACADI UGRAĐENI U OBJEKTE

MOJE OTKRIĆE U OGRADNIM ZIDOVIMA, FIGURA ŽENE (?)

PITOMI PLATO UZ MALU GRADINU

VELIKA GRADINA

